

Люборацькі (скорочено)

Анатолій Свидницький

Частина 1

I

Дія роману розпочинається змалюванням пейзажу подільського села Солодьки, в якому й живе попівська родина Люборацьких, що складається з отця Гервасія, паніматки і їхніх дітей: Антося, Масі, Орісі і Теклі. Жити їм дуже стужно, бо село небагате, а тому й подаяння на церкву скупі. Проте сім'я Люборацьких живе у злагоді. Повага молодших до старших, культ татуса передаються через постійні посилення в розмові з домочадцями на його мудрість і обізнаність з релігійними догмами. Любов і взаємну повагу спостерігають діти і у стосунках батька та матері: панотець Гервасій звертається до паніматки ласкавим словом — серце.

Далі о. Гервасій відвідує польського пана Росолинського, який у спілкуванні з панотцем постійно переконує його, що все українське — то "мужиче, низьке й некультурне". І таким чином нарешті переконав отця віддати найстаршу дочку навчатися до "польського пансіону".

II

Розповідається про навчання: "Настане май, в опу'ки (м'яч) грай; настане юнь, на ігри плюнь; настане юль, книжки стуль та додому сусуль!" Була дощечка "NOTA". Її чіпляли тому, по-наськи балакає, хто "мужичить". Носили доти, доки не спіймаєш іншого в такій провині. Кара - вчити багато латинських слів підряд. Неділя, понеділок, вівторок, тобто Н, П, В, С, П, С ще толкувалися так: (Н) не пий, (П) попе, (В) вина, (С) сиди, (Ч) читай (П) письмо (С) святе. Розповідається про погані умови навчання. Антося віддали у навчання до Волоської: "Учись синку, а то будеш битий."

III

Антося жив там до Різдва, "і страху не раз набрався, аж крізь сон жахався, і голодом не раз намлівся, і всякої нужди натерпівся." Як приїхав додому, то всі зраділи. Але він був похмурий, бо намучили з навчанням. Деякий час він розважався, але потім знову навчання. Але ж скільки радості, коли він повертався додому. Зразу побіг на баштан. Всі почали запитувати, чи перевели його. Той відповів, що ще і похвальний лист дали. Почали запитувати, чому він худий, як годують, чи б'ють. Той відповів, що там погано.

IV

Знову забрали Антося на навчання. Герасвій захотів віддати у науку і Масю, адже настали часи, коли і дівчатам треба освіти. Із-за цього довго сперечався з жінкою, але все ж таки батько віддає доньку навчатися.

V

Розповідь про Явтуха. Спочатку пас ягнят, потім став козаком, usługовував біля панів. У пана була содержанка Євфросинія, кріпачка, силою взята в двір. Там вона

запаніла, зляшліла і стала зватися Фрузиною і панною.

Явтух ріс, краси набирався, а Фрузина ледачіла, старілася. Йому вже 20 років, на його всі заглядались, а їй було 30 літ, та з обличчя лише 20. Вона казала пану: "Віддайте мене, бо собі сорому наробите." Пан питає, кого вона хоче, вона відповіла, що Явтуха. Відгуляли весілля. Опісля помирали батьки Явтуха і сестра-каліка. Тоді Явтух, побачивши Фрузину, "що качалась з московський місяць", пішов на Бесарабію і слід загубив.

Заросла бур'яном Стецькова хата (Стецько Печориця – батько Явтуха). Явтушиха ж недовго держалась: пани прозвали її панею Печержинською з Печерихи, превезли в місто і ославили розумною, чесною та ще й умілою вчителькою. До неї і віддали Масю на навчання за 30 карбованців на рік.

VI

Тяжко було Масі між ляховками та недоляшками. Всі глузували з неї, що хлопка. А як сказала, що зроду в костьолі не була – зареготались. Її примусили йти до костьолу, а не до церкви. За провини карали. Через три з лишком місяці мати її забрала. Але за той час Маса запаніла, почала розмовляти лише польською, своїх минулих товаришок відцуралась, ніби ніколи з ними не товаришувала.

Одного разу взимку отець Герасвій побачив зайця, що провалився під лід, хотів урятувати, але й сам упав у воду. Після цього випадку дуже захворів, всі думали, що помре. Уже й червень пройшов, а він все кахикає. Невдовзі він перестав ходити, зліг.

VII

Антосьо вчився у Волоської і нічого не знав. Після екзамену він приїхав додому. Невдовзі повернулась і Маса. Виросла, хоч "під рушник ставай", але стала худа. Зайшов Антось і з Масею почав сперечатись, бо він побачив, як та зляшліла. Маса зібралась до Росолинських, а мати сказала, що батько може померти, а їй все гульки. Та для Масі все байдуже: нехай не тільки тато, а й мати за ним вмирає, аби їй ляховки жили та й ляхи здорові були. Поки вона гуляла, батько вмер. Ось його і поховали. Багато людей прийшло на похорони, бо дуже його любили.

VIII

Пройшло п'ять років. Маса взагалі зляшліла, за холодну воду не береться, все з панами водиться. На неї йде всього стільки, скільки б на чотирьох вистачило. З матері останнє виживає і каже: "На те ви – попадає." Била своїх сестер, якщо не по-її щось було. Найбільше діставалося Теклію

Із-за старого звичая, що старша дочка має перша вийти заміж, а Маса не хотіла, не могли вийти і її сестри. Масі ніхто не хотів також. У Люборацької був брат (отець Яким), він жонатий, але бездітний. Так як у Солодьках не стало отця, то він вирішив допомогти, знайти чоловіка Масі з богословів, але ніхто не згодживався на ній женитись. Так як він брат Люборацької, домовився, щоб його поставили у Солодьках парафіяльним попом.

IX

Антосьо був уже у третім класі, жив не у Волоської, а у пані Пьотрової. Антосьо

швидко бігав. Четверокласники одного разу взяли його з собою, як пізніше виявилось – красти горох у молдаванина. Але той схопив Антосьо і повів його до глядача, а той би відлупцював. Антосьо схитрував, сказавши, що позбирає стручки (а чим їх більше, тим більше раз відшмагають). Молдаванин згодився і нагнувся разом з ним. Антосьо взяв пил у руки і кинув молдавану в очі, а сам втік. Антосьо подружився з Ковинським, теж третьокласником. Але як Антосьо бігав по горох, то й заубив чоботи, із-за цього не ходив тиждень на уроки. Вже й черешні достигли, а він не ходить. Бігає із старшокласниками "на промисли". Якось увійшли другокласники і сказали, що його вчитель шукає. Вчитель перевів його з першої на третій розряд (останні парти, що звали ще Кавказом) і додав, щоб не водився із Ковинським, а то буде битий як і він. Кожного дня його били. У суботу старші посилали його по черешні з Ковинським. Після розмови з ним Антосьо знову вирішив не ходити на навчання.

Х

Пішов лише на екамен. Його там відшмагали і залишили на другий курс ще на два роки, Ковинського склчили. Приїхав додому сумний. Маса на нього навіть не подивилась. Антосьо все ходить сам да сам. Мати думала, що "здичавів".

"Так і зріс він ні до чого". На друге літо вже він перед водив: мав цілу компанію. Був на усі вигадки митець. Ще торік він показав себе. Наївся груш і почав заманювати на дерева, той заліз за ним, а Антосьо по гілках спустився. Любили хлопці Антосьо. Ось нового вчителя прислали. "На первий же клас він спросив Антося, а цей ні в зуб."

— Аж мені встидно! – Каже вчитель. – Сідай та й не кажи нікому, що тебе спрощували.

"Колупнуло Антося за серце, аж заплакав. З цього і почав учитися. Тим-то й попрямували його в третій клас."

Почав гарно вчитися.

ХІ

Тим часом наближався екзамен. Всі бояться. Антосьо перевели вже в четвертий клас. Поїхав додому. Він так одягся, що мати і сестри розсміялися. Антосьо почав сестер свиньми називати. Мати почала школи проклинати, бо Маса стала ляшкою, а Антосьо – москалем. Антосьо захотів собі сіртука. Цього року він хотів раніше поїхати на навчання, адже він став старшим, і нема вже кого боятися з учнів. Мати як завжди свій вислів: "Не ученики, а мученики, не вчителі, а мучителі". Антосьо приїхав на навчання. Він уже командує над козлами (второкласниками), ром та вино п'є. Четверокласники, з якими він випивав, попрохали, щоб Антосьо позичив їм по 5 карбованців, а той навіть по 10 дав. Потім всі почали сперечатися, хто більший друг Антося, і той дав ще по 10 карбованців. Прийшла хазяйка, знею почали допивати вино.

Одного разу Люборацька у місто по крам збиралася, але не знайшла грошей. Почала питати дівчат, хто з них вкрав. Але дівчата заперечували, прийшла до воржки, а та сказала, що хтось із їхньої сім'ї, але немає вдома. Люборацька приїхала до Крутих, і питає хазяйку, що робить Антосьо. Та відповіла, що п'є та гуляє. Мати на його накричала і поїхала, однявши гроші. На Різдво він додому не повертався, так само і на

Великдень. Казав, що поїде додому лише на калясці. Антосьо тим часом здав екзамени, дали похвальний лист і назначили в семінарію. На дорогу хотілося випити, тому він взяв похвальний лист, пішов до чоловіка, який торгував вином, сказав, що це білет, і щоб той у заставу взяв, і натомість дав вина і трохи грошей. Той погодився, думаючи, що так і є. Антосьо розпив вино з друзями та поїхав додому. Його вмовили їхати, не дочекавшись коляски.

XII

Антосьо приїхав додому. Отець Яким збирався переїхати назад у свою парафію, бо повинен був приїхати жених до Люборацьких, до дівчини. У село прибув кацап: "Тульський духовний семинарии кончавший курс Тимоха, Егоров сын, Петропавловский". Він і був тим женихом. Оріся заплакала з горя. Наступного дня повинно бути весілля. Незабаром приїхали гості, а пізніше решта із Кукілівки: отець духовник із сином-попом і онуком-четверокласником, і невістка з дітьми, серед них донька 14 років. Галя, онучка отця духовника, сподобалась Антосьо. Весілля. За декілька днів Антосьо від'їздить у семінарію.

Частина друга

I

Приїхали у Кам'янець (долина тут звалась Палестина). У місто з'їхалися гімназисти. Всі почали шукати знайомих, як би до якогось гурту пристати.

II

Закінчився екзамен. Всі ходили думали: візьмуть їх чи ні. Антось поступив. По семінаріях всього три класи: нижчий – риторика, вищий – богослов'я, середній – філософія. Додому він не їздив – далеко, хіба до дядька – отця Якима – миль за дванадцять від Кам'янця. Антось жив у семінарії з хлопцями, грав на скрипці. В хаті курили, пили. Під час такої пиятики завітав субінспектор і почав питати, хто куриє. Відповіли, що з ним живе канцелярський, і то все він. Потім прийшов хлопець із пляшкою, і крикнув: "Є". Але викрутились, сказали, що прийшов лист до Люборацької (дійсно, був ще лист від матері з поклоном від Галі).

III

Захотів Антось навчитись танцювати, щоб ведмедем не називали. В той час Тимоха усе дорікав старій Люборацькій. Та поскаржилася на зятя Антосю. Він же каже, що Тимоха там хазяїн. Тимоха вигнав матір, і та найняла комірчину, жила там Текля і Маса, яка дорікала і сказала, що тут жити не буде. Приїхав Антось і казав, що самі винні, знали, або бачили кого за зятя брали. Антось пішов до Тимоха і почав його питати, чого вигнав матір. Мало не побилися. Оріся відповіла, що мати винна, що зятя такого знайшла, а їй чоловіка, і пішла з хати. Через декілька зайшла Галя. З того часу вона не сходила з його очей. Антось ходив у Кукілівку, але так і не зміг сказати їй нічого, а хотів сказати, що кохає. На прощання (він мусив їхати на навчання) поцілував її, бо вона йому подарувала капшук. І вони пішли своєю дорогою. В обох усе аж горіло. Коли Антось навчався, то думав про Галю, а вона – про нього.

IV

Антось уже філософ. Семінаристам діставалося за те, що палили, а Антось з капшуком не розлучався. Не палив, а жер. Навіть у класі почав. Антось вже вчив дітей одного підпанка. Одного разу Антось попався, коли палив люльку, його побачив інспектор. Він знову схитрував. Вибрався із класу, поки інспектора не було, зробив так, ніби запізнюється і йде з туалету. Інспектор подивився і сказав, що йде з туалету Люборацький. Подивився у журнал, а там написано, що палив у класі. Антось сказав, що той сам бачив, як він тільки з туалету. Інспектор пішов у клас і почав питати, чи був той у класі, а йому відповіли, що ні. Всі заздрили Антось, бо він мав багато друзів, оминав халепи.

V

Антось приїхав додому. Коли побачив Галю, поцілував у руку.

Кулинський, дрібний шляхтич, прислав старостів до Масі. Приїхало багато гостей. "У вдовиці була якась сотня карбованців на проценти. То Мася вимагала собі більше проти Теклі;

а стара хотіла Теклі більше, а Масі менше". Врешті-решт записали 300 Масі та 300 Теклі. Мати і курей дала на розвід, а Мася хотіла ще і подушки всі позабирати. Кулинський жив у лісі, то й Мася туди поїхала.

VI

Орися думала: "Чи так же Масі за ляхом, як їй за кацапом." Антось дивувався, чого Тимоха бояться. Після розмови з матір'ю став явно проти Тимоха. З тих пір він трохи притих. Навіть мати Антось інколи Тимоха їм лякала. А той почав її бити, Орися прийшла на захист, і її лупцює. Прибігла громада і почала дивуватися, панотець і б'ється, приклад подає.

Вибили Тимоху, ще й написали, що всіх б'є, вікна потрошив. Нового попа захотіли.

VII

"Поки в Солодьках ладнали діло проти Тимоха, в Кам'янці друге склалось. В семінарії звичаєм читають списки по вакаціях".

Увечері в Люборацького у хазяїна гулянка. Коли всі прийшли в клас, інспектор і давай вилічувати (вираховувати), хто був, хто пив, хто грав, і каже: "або самі склучитесь, або посклю чаєм, ще ж списків не відсиляли". Антось почав підбурювати, щоб іти до ректора, бо знав, що він з інспектором як кіт із собакою. І всі пішли, крім донощиків. Коли всі знову зайшли до класу, почали виганяти звідти донощиків

За колотнечею тощо Антось не гаразд розвідувався, чого то прийшли люди з Солодьків, а опісля за що то Тимоху затаскали в монастир, та ще й на дев'ять місяців. А Орися з того очутилась наче вдовицею. Знову в хаті Люборацької залагодилось, а Орися аж погарніла.

А Антось саме тоді сидів собі в Кам'янці надувшись, згадував свою Галочку і радів з іншими, що збулись Робусинського (головного донощика).

VIII

"Другий рік минав після цього, як по косовиці, на півдороги від Кам'янця до Гайсина тюпали конята в подертій бричці". Їхав старий панотець. Зустрів чоловіка.

Дізнаємося, що то Робусинський, він іде, щоб стати попом десь поблизу Браславля. Робусинський поїхав зі старим, до якого вони і попрямували.

Тим часом під Солодьки підкочувався віз, на якому сидів Антоній Люборацький – "кончивший курс богословських наук". Коли приїхав у село, дізнався, що немає батюшки в селі, і його сестра Оріся померла, її вбив чоловік пляшкою, його повезли в "фурдигу" і Фоня, син Орісі, залишився без батьків. Мася з чоловіком переїхали невідомо куди, бо вона цуралася свого роду. Спитав у матері, чи ніхто не сватався до Теклі. Та сказала, що Робусинський. Антось сказав, що той гірше за Тимохи буде. На другий день Антось поїхав у Кукілівку. Тут сутичка між Антосем і Робусинським.

IX

Антось коло коханої. Поговоривши з Галею не раз та й не два про все, виїхав до Кам'янця почути списки й білет взяти і Галю опісля. Але булий інспектор, ставши ректором, черкнув Антось аж "вне розряду", тобто без гарантованого права обіймати посаду священика. Щоб отримати попівське місце йому треба було або в монастирі "на испытании", або консисторії також "на испытании", або женитись де архірей покаже. Антось вибрав консисторію. Послав листа в Кукілівку, написавши все як є, але відповіді не було. Як приїздить Робусинський – вже "під рукоположеніє", тобто для висвячення архієреєм на священика. Женився ще у Кукілівці, а висвятиться у Солодьки. Антось пішов до архірея. На архірейському хуторі був диякон, а в його сестра – погана, стара та з'їдлива. От архірей і каже: Женись на ній, то візьмеш приход, а ні – поки я тут, не надінеш ряси". І антось згодився. Через місяць весілля і він їде на парафію з жінкою.

Пройшло 10 літ. Їхав Ковинський і зустрів стару Люборацьку, почав питати про Антось. Вона сказала, що помер. На нелюбій оженився, спився. Вона його на першому році кинула. Якось приїхала Галя, привезла скрипку. Він на другий день і вмер на її руках, кажучи: "Не своєю смертю я вмираю. Мене вбила семінарія та..." Потім почала розповідати про своїх дочок, про долю Масі й Орісі. Він спитав, як ляха, чоловіка масі звали. Та відповіла, що Кулинський Геразим.

— То я ж їх обох знав; та нема вже обох: він умер, а вона зарізалась – більш того що з голоду, бо жадна була й на шматок хліба. До того ще й діти допікали її: все хапокнишкою лаяли. То вона й не витерпіла – зарізалась.

І стара померла від такої звістки, її біля корчми і поховали. Фоня залишився сам.

Автор сам розповідає, що сталося з Теклею: "у монастирі, в лісі під Немировом, постригали Теклю на старшу послушницю: злякалась світового добра, що й лиха відцуралась!"

Поховали бабу, Фоня з Ковинським поїхав до Крутих, дав йому три карбованці, бо колись украв у його дядька Антосю чоботи.

Фоня тоді був у четвертій класі і сидів на тім місті, що колись було Антосевим.

У село приїхала молода попадя з панотцем, а з ним два хлопчика: то Галя, Робусинський і їх діти, дізналися, що сталося з родиною Люборацьких.